

Горбова Н. А.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук
Таврійського державного агротехнологічного університету

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

LEGAL CULTURE: CONCEPT AND ESSENCE

Розглянуто основні поняття правової культури, сутність, зміст, проблеми. Проаналізовано основні ознаки та особливості національної правової культури. Досліджено основні точки зору авторів на поняття правової культури. Визначено, що формування позитивного ставлення до закону, знання громадянами своїх прав і обов'язків перед державою є основними завданнями в процесі формування правової культури.

Ключові слова: *правова культура, сутність правової культури, роль правової культури, національна правова культура.*

Рассмотрены основные понятия правовой культуры, суть, смысл, проблемы. Проанализированы основные признаки и особенности национальной правовой культуры. Исследованы основные точки зрения авторов на понятие правовой культуры. Определено, что формирование позитивного отношения к закону, знание гражданами своих прав и обязанностей перед государством являются основными задачами в процессе формирования правовой культуры.

Ключевые слова: *правовая культура, сущность правовой культуры, роль правовой культуры, национальная правовая культура.*

The main concepts of legal culture, essence, meaning, problems are considered. The main features and peculiarities of the national legal culture are analyzed. The main points of view of authors on the notion of legal culture are investigated. It is determined that the formation of a positive attitude towards the law, citizens' knowledge of their rights and duties to the state are the main tasks in the process of forming a legal culture.

Key words: *legal culture, Essence of legal culture, Role of legal culture, national legal culture.*

Постановка проблеми. Нині наша країна переживає період реформування правової сфери. На часі переосмислення багатьох засадничих положень правового розвитку, інтеграції правової системи України в європейські міждержавні правові системи.

Саме нині створилися сприятливі умови щодо критичного переосмислення методологічних основ дослідження правової культури, необхідності докорінного реформування правової реальності сучасної України. Тому теоретична розробка засад правового розвитку вимагає всебічного аналізу як національної правової культури, правових традицій, національного менталітету та правосвідомості українського народу, так і новітніх досягнень світової суспільно-правової думки.

Мета дослідження – розкрити роль правової культури як важливого елемента правової системи України, визначити її місце у системі правових цінностей.

Стан дослідження. Сучасні дослідження категорії «правова культура» здійснювали вітчизняні та зарубіжні правознавці: С. Алексеев, В. Бачинін, Д. Керімов, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, В. Нерсесянц, М. Патеї-Братасюк, О. Скакун, у працях яких ця категорія переосмислюється, подається її нова сутність. Тому ідея реформування правового життя на засадах національної духовної культури, національної свідомості, духу, цінностей заслугує на увагу.

Виклад основних положень. Держава і право у сучасному світі перебувають у складній і неоднозначній взаємодії із загальнолюдською культурою. У найзагальнішому вигляді культура є тим, що створено людиною, має основою дух людини, є результатом її творчості. Прогрес у розвитку людської культури визначається духовними і матеріальними досягненнями людей, успіхами в поліпшенні свого життя, у вдосконаленні форм свого існування. У цьому загальнокультурному процесі до сфери правової культури належать успіхи і досягнення в розвитку права і держави, вдосконаленні правової і державно-правової організації життя вільних людей. Високий рівень правової культури є однією з ознак правової держави.

Правова культура – багатозначна характеристика однієї з найважливіших сторін життя суспільства. Це більш висока і містка форма правосвідомості. «Під правовою культурою, – пишуть В. Камінська і А. Рестинов, – пропонується розуміти систему матеріалізованих і ідеальних елементів, що належать до сфери дії права і їх відображення у свідомості і поведінці людей» [1, с. 360; 2]. Правова культура є особливим соціальним явищем, яке може бути сприйняте як якісний правовий стан і особи, і суспільства, предмет структуризації на різних підставах. Комплексне використання накопиченого в теорії правової культури матеріалу необхідне передусім для того, щоб забезпечити усебічне вивчення проблеми. Водночас у кожному конкретному випадку на перший план висувається певний критерій розуміння цього різновиду культури.

Так, за підходу з позицій підвищення ролі людини в правовому житті, у забезпеченні становлення цивілізації виявиться необхідним, у першу чергу, звернути увагу на функціонально-змістовний аспект правової культури. Тут правова культура суспільства

з'являється як різновид громадської культури, що відбиває певний рівень правосвідомості і законності, досконалисть законодавства й юридичної практики, що охоплює усі цінності, створені людьми в області права.

В юридичному словнику подано найрізноманітніші думки про місце правової культури в правовій надбудові суспільства: від визнання її елементом однієї з підсистем юридичної надбудови, наприклад, елементом правової свідомості, частиною правового виховання, до ототожнення правової культури з правовою надбудовою і навіть виведення її за межі правової надбудови. Якщо перша точка зору характерна в основному для раннього етапу вивчення правової культури, то друга з'явилася нещодавно. Правову культуру стали визначати досить широко, включаючи в неї право, правовідносини, правосвідомість, законність і т. д., ототожнюючи її з усією правовою надбудовою, що відзначають й самі автори подібних визначень. «За такого підходу, – пише В. Сальников, – йдеться про правовий феномен, близький до розуміння усієї юридичної надбудови<...> Правова культура виступає тут як особливе соціальне явище, що охоплює усю сукупність найважливіших компонентів юридичної реальності» [3, с. 227]. Очевидно, що за такого розуміння даного поняття або може бути висловлений сумнів у доцільності існування особливої категорії «правова культура», якщо остання замінна іншими юридичними категоріями, або має бути точніше визначений специфічний зміст поняття правової культури, що надає їй самостійний категоріальний статус. Відбувається змішування правового різновиду культури з іншими її різновидами. Цей висновок можна зробити як із наведеного автором переліку цінностей правової культури (принципи, форми і інститути народовладдя, структура, механізм політичної і правової системи соціалістичного суспільства та ін.), так і з прямої його вказівки на те, що існує «особлива система правової культури соціалізму, що включає основну правову (і не лише правову) цінність».

Правова культура характеризується мірою розвиненості у країні юридичної науки, зокрема, політико-правової думки. Правова культура не може обходитися без інтелектуальних джерел у творах наукової, філософської, релігійної творчості, оберненої на осмислення держави, права, прав, свобод, обов'язків людини, конкретних чинників регулювання стосунків людей. Для прогресу правової культури первинне значення має розвиток фундаментальних юридичних досліджень, передусім в області філософії права, загальної теорії (зокрема, догми), які створюють поле для розроблення спеціальних, галузевих юридичних наук. Без нових базисних досліджень у теорії права і держави правова культура «вичерпується» інтелектуально, втрачаючи перспективу, розуміння суті того, що відбувається в соціально-політичній і власне юридичній галузях, що нестримно змінюється.

Вітчизняна юридична культура накопичила багатий інтелектуальний потенціал. Він представлений великими дореволюційними науковими шко-

лами – позитивістською (Н. Коркунов, Л. Петражицкий, Г. Шершеневич, С. Муромцев, В. Сергійович, М. Ковалевський) і природно-правовою (В. Гессен, Б. Кістяківський, С. Котляревський, И. Покровский, П. Новгородцев, Б. Чичерин), а також марксистським напрямом загальнотеоретичних досліджень, під прапором якого наша наука розвивалася протягом останніх семи десятиліть.

Радянський період розвитку вітчизняної політико-правової думки до 1970-х рр. представлений роботами П. Стучки, Е. Пашуканіса, Н. Криленко, М. Рейснера, А. Гойхбарга, Д. Генкіна, І. Новицького, А. Бенедиктова, С. Кечекьяна, М. Агаркова, Н. Александрова, А. Денисова, О. Іоффе [4, с. 38].

У сучасних умовах вітчизняна юридична думка перебуває на новому етапі. Успішний розвиток юридичної думки благотворно впливає на оздоровлення правової атмосфери країни, створює необхідні теоретичні передумови для проведення назрілих соціально-економічних, політичних і конституційно-правових реформ. Правова культура не може існувати в суспільстві, де порушуються закони, не дотримуються елементарні права і свободи людини, де правопорядок стикається з масовим свавіллям посадовців, неконтрольованим рівнем злочинності й іншої юридичної делікатності.

Усі ці позиції узагальнюються в категорії законності – соціального режиму, що характеризується суворим дотриманням суб'єктами права законів і заснованих на них нормативних актів.

Правова культура суспільства припускає високий рівень законності в країні, ефективні юрисдикційні механізми, здатні захищати від посягань на законслухняних громадян, змушувати порушників до виконання своїх обов'язків. Загальнолюдське і національне – два провідних компоненти соціальної суті будь-якої культури, у т. ч. і правової.

Культура – складне соціальне явище, здатне органічно сполучати у своїх цінностях найрізноманітніший юридичний досвід, як однієї країни, так і багатьох держав, народів, усього людського співтовариства. Тому в правовій культурі у «переплавленому» вигляді завжди присутні елементи культурних контекстів різного походження – національного, інтернаціонального, загальнолюдського, релігійного, класового і т. д.

Правова культура – це таке явище у соціальному світі, чия внутрішня природа дозволяє диференціацію і супідрядність культурних потоків, серед яких безумовний пріоритет має унікальний рельєф і стиль національної культури народу.

Національна правова культура – та початкова основа, яка створює неповторний колорит, сенс, форму юридичних дефініцій. Культура ця «відлита» в конкретні духовні і матеріальні пам'ятники творчості людей. Правова творчість – процес передусім індивідуальний, сокровенний, який завжди супроводить деяка незбагненність, відмічена внутрішнім світом автора. Право – продукт духовної творчості народу, творця правових цінностей, бо саме повсякденна людська практика цього життєвого устрою,

властивого саме цьому соціальному середовищу, породжує відповідні норми регулювання поведінки, дозволу вирішення різноманітних життєвих колізій. «Індивідуальність», «сокровенність» правової творчості зі створення правових цінностей полягає саме в тому, що право-культурний процес йде передусім у рамках конкретної державності, національного правопорядку, конкретного історичного часу, специфічної правосвідомості і менталітету цього народу [5, с. 261].

Правова культура посідає відособлене місце в соціокультурному просторі. Повністю вона не збігається з жодним видом культури (матеріальною, духовною, політичною і т. д.), створюючи своєрідне, унікальне поєднання як матеріальних, так і ідеальних, духовних компонентів.

Яку роль відіграє правова культура в житті суспільства?

По-перше, правова культура – своєрідна форма гармонійного розвитку людини, через яку досягається загальносоціальний прогрес. Цей прогрес пов'язаний як зі створенням власне правових цінностей (способи і засоби вирішення соціальних конфліктів, інститути забезпечення прав людини і т. д.), що збагачують особу, так і з наданням суспільству необхідних юридичних умов для спокійного і впорядкованого розвитку.

Право та юридичні інструменти визначають сприятливе діяльнісне середовище, що виключає насильство, свавілля, руйнування матеріальних і духовних благ, накопичених за тисячоліття суспільством. Правова культура виступає саме тією стримуючою формою, в якій «купірується», обмежується і витісняється антигромадська (і тому антиправова) поведінка.

По-друге, правова культура є осередком, «меморіалом» накопичених людством юридичних цінностей. Вона – їхній хранитель, селекціонер, генератор і ретранслятор на інші сфери громадських стосунків. Правова культура – живий організм, усі елементи якого – норми, юридичні акти, інститути, процеси, режими, статуси – мають якості продуктів людського духу, копійки праці, історичного відбору, життєвої апробації.

Тому дбайливе ставлення до правової культури є умовою соціального прогресу, гарантією ефективності зусиль із вдосконалення людської особистості.

Продукти правової культури – юридичні норми, пам'ятники права, способи вирішення конфліктів, досвід юридичної діяльності, народний правовий фольклор – потребують охорони і захисту не менше, чим традиційні культурні цінності. Руйнування культурного шару права відгукнеться непоправними втратами в державно-політичній самосвідомості нації, здатне породити хаос і свавілля в громадських стосунках [7, с. 242].

По-третє, правова культура – практично єдина глобальна форма, через яку відтворюється цінність і своєрідність національних правових феноменів – державності, правопорядку, правової системи. Культура несе в собі «генетичний код» вітчизняних

юридичних явищ, служить засобом їх збагачення в процесі всесвітнього право-культурного обміну й особливим бастионом від чужого впливу, що руйнує початкові передумови національної правової ідентичності [8].

Інтернаціональний і водночас національний характер правової культури дає змогу поєднувати і регулювати вітчизняні й іноземні джерела правового прогресу. Названі риси правової культури пояснюють складність цього явища для пізнання, його неоднозначний гносеологічний статус, який у теорії стає темою численних поглядів, точок зору, доктрин правової культури.

Ці концепції, представлення, позиції, розходяться у конкретних інтерпретаціях поняття, змісту, структури правової культури, як правило, єдині в розумінні основних функцій, які зводяться передусім до збереження духовних цінностей в юридичній області, передачі правового досвіду подальшим поколінням, підтримці механізмів відтворення правової свідомості народу і його впливу на життєво важливі сфери взаємовідносин (держава, політика, економіка, міжнародні відносини і т. д.) [9, с. 62].

Правова культура характеризує рівень правосвідомості, включає міру свідомості права, на яку спираються виконавча влада, посадовці, характеризується вона й інтенсивністю переконань у цінності права. Правова культура також має свою структуру: професійний і традиційно-побутовий пласти. Високий рівень правової культури – одна з ознак правової держави.

До складу правової культури входять найбільші культурні комплекси:

- право як система норм, що виражають державні веління;
- правовідносини, тобто система громадських стосунків, регульованих правом;
- правові установи як система державних органів і громадських організацій, що забезпечують правовий контроль, регулювання і виконання права;
- правосвідомість, тобто система духовного відображення усієї правової дійсності;
- правова поведінка (діяльність) як правомірна, так і протиправна.

До цього переліку, незважаючи на його широту, варто додати критерії політичної оцінки права і правової поведінки, правотворчу діяльність, правову науку [10, с. 446].

Очевидно, правова культура представляє явище виключно складне по своїй внутрішній структурі і багатству соціальних зв'язків. Вона не зводиться до знання законів, норм права, хоча і припускає його як обов'язкову умову. Правова культура включає, окрім правосвідомості, ще і рівень правовиконавчої діяльності в інтересах забезпечення і зміцнення правопорядку і законності [11, с. 360].

Формування правової культури – це складний і тривалий процес, що зачіпає усі сторони громадського життя. Засобами формування правової культури є пропаганда права, розвиток у громадян юридичних знань, практичне зміцнення законності,

наявність сильної юридичної науки, вдосконалення системи правових актів, яке досягається завдяки наявності в державі демократичної, ефективної конституції і високої правової і техніко-юридичної якості законів і підзаконних актів. Приклад керівників, посадовців державного апарату, що беруть участь у законодавчій і правозастосовній діяльності чинить великий вплив на процес формування правової культури суспільства.

Правова культура – необхідна умова свідомого здійснення громадянином свого боргу перед суспільством, що сприяє подоланню відсталих поглядів, відвертанню випадків свавілля і насильства над особою. Науково обґрунтовані правові представлення громадян є передумовами зміцнення законності і правопорядку, без чого неможливо побудувати громадянське суспільство і правову державу.

Нині існує маса проблем у процесі формування правової культури. Це, в першу чергу, правова неписьменність населення, складний процес правотворчості, нерідке протиріччя нормативно-правових актів реальної дійсності, а також нерозвинена ідеологія сильної правової держави і через це правовий нігілізм, заперечення моральних принципів.

З метою вирішення цих і інших проблем потрібна політика держави, спрямована на підвищення рівня правової культури суспільства через процеси правотворчості, законодавчого процесу, а також через засоби масової інформації, художню літературу, кіно і мистецтво. Формування позитивного ставлення до закону, права, знання громадянами своїх прав і обов'язків перед державою і суспільством є основними завданнями в процесі формування правової культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авраменко Л. Теорія держави і права / Л. Авраменко. – Харків: СПД ФО Вапнярчук Н. – М., 2004. – 287 с.
2. Каминская В. Правосознание как элемент правовой культуры / В. Каминская, А. Ратинов // Правовая культура и вопросы правового воспитания: сб. науч. тр. – М., 1974. – 202 с.
3. Кейзеров Н. Политическая и правовая культура. Методологические проблемы / Н. Кейзеров – М.: Юрид. лит., 1983. – 231 с.
4. Керімов Д. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права) / Д. Керімов. – М.: Аванта, 2000. – 560 с.
5. Козюбра М. Право як явище культури / М. Козюбра // Право та культура: теорія і практика. Міжнар. наук.– практ. конф. 15–16 травня 1997 р. – К.: МП Леся, 1997. – С. 28–30.
6. Кравчук М. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / М. Кравчук. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247 с.
7. Машуков Л. Правовая культура как фактор формирования и развития социалистического образа жизни / Л. Машуков // Научный коммунизм: вопросы теории и практики: сб. ст. – М., 1983 – С. 23–28.
8. Моралев К. Социальное планирование и проблемы правового воспитания / К. Моралев, Р. Могилевский, В. Орехов, А. Перфильев, Ю. Сулов // Человек и общество (социальные проблемы права). – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 107–111.
9. Скакун О. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): [підруч.] / О. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
10. Філософія права / за ред. М. Костицького, Б. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 334 с.